

Gulimmatov Ikrom Baxtiyarovich

Urganch davlat universiteti

“Geodeziya, kartografiya, geografiya” kafedrasida dotsenti, g.f.f.d(PhD).

Khaytimmatov Sanjarbek Xusaynboy o‘g‘li

Urganch davlat universiteti

“Geodeziya, kartografiya, geografiya” kafedrasida o‘qituvchisi

Davlatova Soliyajon Hajibayevna

Urganch davlat universiteti

“Geodeziya va geoinformatika” mutaxassisligi 1-bosqich magistratura talabasi

Gulimmatov Ikrom Bakhtiyarovich

(PhD) docent of the Department "Geodesy, Cartography and Cadastre", Urganch State University

Khaytimmatov Sanjarbek Khusaynboy ugli

teacher of the Department of "Geodesy, Cartography and Cadastre", Urganch State University

Davlatova Soliyajon Hajibayevna

Urganch State University

1st stage master's student, specialty "Geodesy and Geoinformatics"

220100, Urgench city, Uzbekistan

**GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING
IJTIMOIY-HUQUQIY MASALALARI
СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ
SOCIO-LEGAL ISSUES OF USING GEOGRAPHIC INFORMATION
SYSTEMS**

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografik axborot tizimlarining rivojlanishi, boshqa sohalar bilan integratsiyasi hamda qo‘llanilishining ijtimoiy huquqiy masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, geografik axborot tizimlari, huquqiy asos, ijtimoiy talablar.

Аннотация: В статье анализируются социально-правовые вопросы развития, интеграции с другими сферами и применения геоинформационных систем.

Ключевые слова: информационные технологии, геоинформационные системы, правовая база, социальные требования.

Abstract: This article analyzes the socio-legal issues of the development, integration with other areas, and application of geographic information systems.

Keywords: information technologies, geographic information systems, legal framework, social requirements.

Kirish. Jahon miqyosida axborot texnologiyalarining rivojlanishi hamda jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga kirib kelishi, resurslarni monitoring qilish, baholash, tahlil qilish, boshqarishda keng qo‘llanilishi natijasida, ulardan foydalanishning ijtimoiy, axloqiy va huquqiy asoslarini ishlab chiqish ehtiyoji yuzaga kelmoqda. Axborot texnologiyalari rivojlanishi

va boshqasohalar bilan integratsiyasi natijasida esa yangi geoinformatsion texnologiyalar kabi yoʻnalishlar shakllandi. Geografik axborot tizimlari fazoviy maʼlumotlarni raqamlashtirish, saqlash, tahrirlash, uzatish, baholash, kartalashtirish, modellashtirish kabi funksional xususiyatlarga ega dasturlar majmuasidir.

Bugungi kunda soha yutuqlari tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy, harbiy masalalarni hududiy jihatlarini tadqiq qilish hamda hukumat boshqaruv tarmoqlarida foydalanilmoqda. Albatta har bir texnologiyadan foydalanishda oʻziga xos qonun qoidalar, ijtimoiy talablar yoki huquqiy asosga amal qilish talab qiladi.

Asosiy qism. Geografik axborot tizimlarida (GAT) koʻpincha maʼlumotlar toʻplash, tahlil qilish va boʻlish jarayonlarida yuridik muammolarni kelib chiqadi. Ushbu muammolar keng doirada boʻlishi mumkin, masalan, maxfiylik, intellektual mulk huquqlari, maʼlumotlarning aniqligi va GATga oid boshqaruv tizimlari va boshqalar. Quyida GAT texnologiyalarini tadbqiq qilish va uning faoliyati bilan bogʻliq baʼzi huquqiy masalalari tahlil qilinadi (1-rasm).

GAT bilan bogʻliq asosiy yuridik muammolar (masalalar):	Maxfiylik
	Mualliflik va Intellektual mulk huquqlari
	Maʼlumotlarning aniqligi va sifati
	GAT maʼlumotlar bazalariga kirish
	Atrof-muhitni boshqarishning huquqiy asoslari
	Boshqaruvga munosabat
	GATdagi axloqiy masalalar
	Transchegaraviy huquqiy masalalar

1-rasm. GAT texnologiyalaridan foydalanishda yuzaga keladigan huquqiy (yuridik) masalalar

GAT texnologiyasi koʻpincha geografik maʼlumotlarni toʻplash va tahlil qilishni oʻz ichiga oladi, bu esa shaxslar yoki tashkilotlar bilan bogʻlanishi mumkin. Albatta tasvirlanayotgan geofazoviy maʼlumotlar biron jimoniy yoki yuridik shaxsga oid boʻlishi mumkin. Bu holat subyektning maʼlumotlari ochiq yoki yopiq ekanligi kabi jihatlar inobatga olinishi lozim boʻlib, baʼzi maʼlumotlar maxfiy xarakterga ega boʻladi. Asosiy maxfiylik bilan bogʻliq muammolar quyidagilardan iborat:

- **Joylashuvni kuzatish:** GPS va mobil texnologiyalarning ishlatilishi shaxslarning harakatlari va faoliyatlarini aniqlashi mumkin. Agar bu to'g'ri boshqarilmasa, maxfiylik huquqlarini buzishi mumkin.
- **Geofazoviy ma'lumotlar va shaxsiy ma'lumotlar:** Geofazoviy ma'lumotlarni shaxsiy identifikatorlar bilan birlashtirishda maxfiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi xavfi mavjud. Masalan, biror kishining uy manzilini yoki kundalik faoliyatlarini karta tasvirlash maxfiylikni zid bo'lishi mumkin.
- **Kuzatuv:** Jamoat va xususiy tashkilotlar GAT texnologiyalarini kuzatuv yoki monitoring maqsadlarida ishlatganda, xususan, rozilik olinmasdan buni amalga oshirishda yuridik muammolar yuzaga kelishi mumkin.
- Ba'zi mamlakatlarda bunday ma'lumotlar **Umumiy Ma'lumotlarni Himoya qilish Regulyatsiyasi (GDPR)** kabi qonunlar bilan himoyalangan, bu esa shaxsiy ma'lumotlarni to'plash, ishlatish va bo'lishish bo'yicha qat'iy qoidalarni belgilaydi.

GAT texnologiyalari ma'lumotlari ko'pincha turli tomonlar (davlat agentliklari, xususiy kompaniyalar yoki ilmiy tadqiqot muassasalari) tomonidan yaratiladi va ularga tegishli bo'ladi. GAT ma'lumotlarini yaratish va ulardan foydalanish bilan bog'liq huquqlar muhim yuridik masala hisoblanib, ular mualliflik, intellektual mulk huquqi, ma'lumotlarning aniqligi va xatoligi uchun javobgarlik kabi shakllada yuzaga keladi:

- **Mualliflik:** GAT ma'lumotlari kim (kimlar) tomonidan yaratilgan va ularni tarqatish huquqi kim (kimlarga) ga tegishli? Jamoat agentliklari yoki xususiy kompaniyalar GAT ma'lumotlarini to'plash va tahlil qilishda, ma'lumotlarga kirish imkoniyatini cheklash, foydalanish uchun to'lovlar talab qilish yoki ma'lum shartlarda bepul tarqatishga ruxsat berishlari mumkin.
- **Intellektual mulk huquqlari:** GAT ma'lumotlari, xaritalar, dasturlar va modellar **mualliflik huquqi** yoki **patentlar** bilan himoyalaniishi mumkin. GAT ma'lumotlarini bo'lish yoki tarqatish paytida foydalanuvchilar litsenziya shartnomalariga rioya qilishlari va yaratuvchilarning intellektual mulk huquqlarini hurmat qilishlari shart.
- **Ma'lumotlarning aniqligi va xatoligi uchun javobgarlik:** Agar GAT mahsuloti xatoliklar (masalan, noto'g'ri xaritalash yoki noaniq geografik ma'lumotlar)ni o'z ichiga olsa, javobgarlik masalasi yuzaga keladi. Agar ma'lumotlar shaharsozlik, favqulodda holatlar boshqaruvi yoki ko'chmas mulk baholash kabi sohalarda qarorlar qabul qilishda ishlatilsa, kim javobgar ekanligi aniq bo'lishi lozim. Masalan, biron ishlab chiqarish obyektini joylashtirishda hududni baholash jarayoni shaffofligi va ma'lumotlarning aniqligiga mutaxassislar javobgar sanaladi.

GAT texnologiyasi geografik ma'lumotlarga asoslanadi, bu ma'lumotlarning aniq va yangilangan bo'lishi kerak. Agar GAT ma'lumotlari xato yoki to'liq bo'lmasa, bu yuridik muammolarga olib kelishi mumkin:

- **Ma'lumotlarning aniqligiga talablar:** Ko'plab davlat agentliklari va biznesmenlar GAT ma'lumotlariga qarorlar qabul qilishda tayanadi, shuning uchun bu ma'lumotlarning sifati va aniqligi juda muhim. Yuridik masala shundaki, noto'g'ri ma'lumotlar foyda yoki zarar keltirishi mumkin, masalan, ekologik baholashlar, yerdan foydalanishni rejalashtirish yoki ko'chmas mulkni baholashlarda.
- **Noaniq ma'lumotlar uchun javobgarlik:** Agar biror kishi GAT ma'lumotlariga tayanib zarar ko'rsa, unda javobgarlik masalasi yuzaga keladi. Bunday xatoliklar uchun kim javobgar ekanligini aniqlash ko'pincha murakkab bo'ladi.

GAT ma'lumotlarining kimga kirish huquqi va ulardan foydalanish huquqi borligini belgilash katta yuridik masala hisoblanadi:

- **Ommaviy va shaxsiy kirish:** Hukumatlar ko'plab GAT ma'lumotlarini yig'adi va saqlaydi va bu ma'lumotlar bepul yoki cheklangan holda bo'lishi turli xil yondashuvlarga ega. Har xil mamlakatlarda bu ma'lumotlarni bo'lishish yoki tarqatish bo'yicha qonunlar bir-biridan farqlanadi.
- **Ma'lumotlar bazalariga erkin kirish huquqi:** Ko'plab mamlakatlarda davlat tomonidan yig'ilgan GAT ma'lumotlariga fuqarolar erkin kirishini ta'minlovchi qonunlar mavjud, Biroq, ba'zi istisnolar mavjud, agar ma'lumotlar strategic ahamiyatga ega bo'lsa yoki maxfiy xarakterli deb hisoblansa.

GAT ko'pincha atrof-muhitni boshqarish, resurslarni taqsimlash, yerdan foydalanish va zonalash jarayonlarida ishlatiladi. Ammo, atrof-muhit bilan bog'liq GAT foydalanishdagi yuridik masalalar mavjud:

- **Yerdan foydalanish va zonalash huquqiy jihatlari:** GAT ko'pincha yer foydalanishini va qurilishni baholashda ishlatiladi. Agar zonalash tartib-qoidalari GAT texnologiyalari asosida tuzilgan xaritalar ma'lumotlari bilan qarama-qarshi bo'lsa yoki yer egalari o'z mulkini chegarasi va boshqarish holati bilan bog'liq masalalar mavjud bo'lsa, bunday jarayonlarda yuridik muammolar yuzaga kelishi mumkin.
- **Ekologik ta'sirni baholash (EIA):** GAT ko'pincha ekologik holatni baholash uchun ishlatiladi, bu esa ba'zi loyihalarni tasdiqlashdan oldin GAT texnologiyalarida baholash mavjud huquqiy asosga mos amalga oshirilishi kerak.. Xato yoki to'liq bo'lmagan ma'lumotlar yuridik da'volarga yoki loyihalarning kechikishiga olib kelishi mumkin.

Hukumatlar ko'pincha GAT ma'lumotlarini yaratish va foydalanish uchun boshqaruv tizimlarini o'rnatadi. Bu boshqaruv tizimlari muayyan sanoatlar yoki qo'llanilishlar uchun aniq bo'lishi mumkin:

- **Xarita standartlari va litsenziyalash:** Masalan, K artografiya davlat ilmiy ishlab chiqarish korxonasi GAT ma'lumotlari qanday yaratilishi va tarqatilishi kerakligini belgilovchi standartlarga ega bo'lishi mumkin. Ushbu standartlarga rioya qilmaslik yuridik muammolarga olib kelishi mumkin.
- **Federal va davlat qonunlari:** Ba'zi mamlakatlarda GAT ma'lumotlaridan foydalanishga oid maxsus qonunchilik tizimlari mavjud, masalan, jamoat salomatligi, transport yoki favqulodda holatlarni boshqarish sohalarida. Bu qonunlarga rioya qilish yuridik oqibatlardan saqlanish uchun zarur.

Ba'zan global miqyosda GAT texnologiyalari tadbiri qilinshida huquqiy jihatlardan tashqari, axloqiy muammolar ham mavjud. Masalan, GAT ilovalarida ishlatiladigan ma'lumotlar noto'g'ri yoki ijtimoiy tengsizliklarni aks ettirishi mumkin. Misol uchun, shaharsozlik yoki politsiyada qo'llaniladigan GAT texnologiyalari irqiy yoki iqtisodiy tafovutlarni aks ettirishi mumkin, bu esa huquqiy muammolarga yoki kamsitish bo'yicha da'volarga olib kelishi mumkin.

GAT ko'pincha global miqyosda qo'llaniladi, bu turli milliy qonunlarga rioya qilishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

- **Xalqaro ma'lumotlarni uzatish:** Mamlakatlar o'rtasida geofazoviy ma'lumotlar almashinilganda yoki xalqaro geoma'lumotlar bazalaridan foydalanishda muayyan cheklovlar, talablar asosida faoliyat amalga oshiriladi. Masalan, xalqaro kelishuvlarga asosan mamlakatlar chegaralari, xalqaro qatnov, tranzit yo'llar, umumfoydalailadigan obyektlar va hakoza.
- **Yurisdiksiya masalalari:** GAT ma'lumotlari bilan bog'liq huquqiy nizolar bolsa, qaysi mamlakat qonunlari qo'llanilishini aniqlash qiyin bo'lishi shart. Masalan hududlar bo'yicha nizolar (Melvin yoki Folklend orollari, Kuril orollari) biron hududning nomini ozilishi va boshqa holatlarda xalqaro darajada muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, GAT texnologiyalari bilan bog'liq ijtimoiy huquqiy masalalar ko'p qirrali va murakkabdir. Ular maxfiylik muammolari, ma'lumotlarga egalik, intellektual mulk, ma'lumotlarning aniqligi, me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik va axloqiy jihatlarni o'z ichiga oladi. GAT texnologiyalari rivojlanishda davom etar ekan, bu muammolar GAT mutaxassislaridan mas'uliyatli, adolatli va amaldagi qonunlarga muvofiq foydalanishni ta'minlash uchun doimiy huquqiy asoslar va himoya choralarini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Harlan J. Onsrud "Geographic information legal issues" Advanced geographic information systems – Vol. II <https://www.eolss.net/sample-chapters/c01/E6-72-03-02.pdf>
2. Boltayev T.X., Raxmonov Q., Akbarov M.S. "Geoaborot tizimining ilmiy asoslari" O'quv qo'lanma. Toshkent. 2015.
3. Гулямова Л.Х., Сафаров Э.Ю., Абдуллаев И.Ў., "Геоахборот тизимлари ва технологиялари" Ўқув қолланма 2 қисм Тошкент – Университет 2013.

Internet manbalar

4. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199874002/obo-9780199874002-0284.xml>
5. https://www.researchgate.net/publication/220693201_Geographic_Information_Science_Mastering_the_Legal_Issues